

kokonaisuuksien rakentamiseen saatujen havaintojen pohjalta. Voisi jopa sanoa, että työ on yhtäältä maata möyriävän jänöjussin tasalla ja toisaalta liittää kuin kotka korkeuksissa. Julku analysoi onnistuneesti näitä eri tasoja ja yksilöiden toimintaa. Kirjoittaja on pystynyt taitavasti ja uskottavasti ”jatkamaan” tulintojaan myös silloin, kun suoranaiset lähdemerkinnät ovat olleet niukat tai jopa puuttuvat kokonaan. Apuvälineenä toimii pitkälle viety vertailu eri puolilla valtakuntaa tapahtuneisiin ja hieman eri aikoja käsitteleviin ilmiöihin ja prosesseihin. Julku on onnistunut luomaan todennäköisen kuvan tilanteesta ja on siten vienyt aihepiirin tutkimusta ja ymmärrystä tästä aidosti ja monella tulkinnankin tasolla vaikeaksi katsottavasta ajasta ja aihepiiristä huomattavasti eteenpäin. Edellä sanottu ei suinkaan tarkoita, etteikö työ olisi vahvasti empiirinen: sitä se totisesti on, käsitteen parhaassa merkityksessä. Mukana ovat käytännössä kaikki teemaan kuviteltavissa olevat ruotsalaiset ja suomalaiset alkuperäislähteet. Tämän vuoksi teoriapuoli on jäänyt vähemmälle huomiolle, mutta perustellusti ja ilman, että se sanottavammin haittaisi tutkimuksen ymmärtämistä tai pudottaisi analyysin korkealuokkaisuutta. Silti esimerkiksi käskynhaltijoiden toiminnan ”tehokkuuden” vielä eksplisiittisempi pohdinta sekä vaikkapa hyvän hallinnon käsitteen (*quality of government*) käyttö voisivat olla mahdollisten jatkojalostettavien julkaisujen kannalta hedelmällisiä.

Ylipäättään pyrkimys rakentaa synteesiä väitöskirjatyössä tässä havaittavalla tavalla on harvinaista. Joskus toimintaympäristöjen rakentaminen vie hieman liiankin kauas itse pääasiasta, mutta ei poista tosiasiaa, että työ tuo runsaasti lisätietoa aihepiiristään vielä lapsenkengissä olevan suurvaltakauden Ruotsin hallinnon kehitykseen ja valtionmuodostumisen alkuvaiheista.

Kuten todettua, tutkimus on laaja ja siinä olisi ollut tiettyä tiivistämisen varaa: tämä koskee erityisesti johdantoa ja sinänsä uutta tärkeää tietoa Johannes Meseniuksesta tuovaa osuutta luvussa 6. Sen sijaan olisi ollut hyvä kirjoittaa enemmän siitä, millainen talousalue Pohjanmaa oli tutkimusjaksolla – millaisista resursseista puhuttiin, kun oli puhe pohjalaisten mahdollisuuksista osallistua esimerkiksi linnojen rakentamiseen tai erinäisten sotaretkien varustamiseen ja niin edelleen (talo- ja manttaaliluvut yms.).

En ryhdy laajemmin selostamaan tutkimuksen päätuloksia – kirja kannattaa ottaa käteen ja lukea itse – mutta nostan esille yhden seikan, joka osoittaa tämän murroskauden toimijoiden toimivaltuuksien ja ”mahdollisen rajojen” erityispiirteistä. Julku osoittaa, kuinka Isak Behm sai käskynhaltijakaudellaan toimia melko vapaasti monissa asioissa. Vapaudella oli silti rajoitteensa. Kun Kaarle IX halusi Behmin linjaavan venäläisen osapuolen kanssa Täyssinän rauhan (1595) edelleen käymätöntä rajaa idässä, käskynhaltijan rooli muistutti vatsastapu-

hujan nuken osaa. Behm joutui ainoastaan toistamaan kuninkaansa viestejä, vaikka kirjelmointi tapahtuikin Behmin nimissä. Samaan liittyy erinomainen havainto Kaarle IX:n epäluuloisuudesta: paitsi ettei voinut vaikuttaa nimissään toimitettujen viestien sisältöön, Behmillä ei myöskään ollut mitään tietoa venäläisten vastauksista, sillä ne tuli lähettää avaamattomina Tukholmaan. Sanomattakin on selvää, ettei tällainen neuvonpito voinut olla tehokasta tai tuottaa kovin tyydyttäviä tuloksia.

Väitöskirja on kauttaaltaan johdonmukainen, oppinut ja sujuvasti kirjoitettu. Julku tuntee hyvin aiemman tutkimuksen ja osaa käyttää sitä erinomaisesti myös silloin, kun kritisoi tai korjaa sen näkemyksiä tyyliillä. Muutenkin työ keskittyy ennen muuta tieteellisten ongelmien ratkaisemiseen ilman moraalista närkästyä tai kauhistelua. Siihenkin olisi ollut tilaisuuksia, sillä osa eri toimijoiden tekemisistä ei kestä päivänvaloa minkään aikakauden mittarilla arvioiden. Maria Julkun väitöskirja tuo runsaasti uutta tietoa 1600-luvun alun Ruotsin noususta kohti suurvalta-asemaa.

Petri Karonen, professori
Jyväskylän yliopisto

Atlanttisen orjuuden sosiaali- ja kulttuurihistoriaa

Kalle Kananoja:

Kahlitut. Orjuuden historia Amerikan mantereella.
Gaudeamus 2021. 319 s. ISBN 978-952-345-105-6.

Atlanttinen orjakauppa ja orjuus ei ole ollut Suomessa kovin suosittu tutkimuksen aihepiiri. Se ei ole kuulunut kansallisen itseymmärryksen rakennuspalikoihin, vaikka eivät suomalaiset siitä täysin irtikään olleet, kuten viime aikojen keskustelu suomalaisten ja kolonialismin suhteesta on tuonut esiin. Kun ajatellaan orjuuden ja orjakaupan merkitystä maailmanhistoriassa ja etenkin niin sanotun läntisen maailman muotoutumisessa, valkoinen aukko tällä kohtaa ei mairittele suomalaista yleisen historian tietämystä. Aivan viime vuosina tilanteeseen on onneksi tullut korjausta. Vahvimmin orjakauppaa ja orjuutta on hiljattain tutkittu Åbo Akademiassa, missä teema on liittynyt professori Holger Weissin johdolla virinneeseen kiinnostukseen atlanttiseen historiaan laajemminkin.

Tähän rajalliseen kenttään tuo tärkeän lisäyksen Kalle Kananojan teos atlanttisesta orjuudesta ja orjakaupasta. Jotain kertoo sekin, että teos on vasta ensimmäinen suomenkielinen, tutkimukselliset kriteerit täyttävä yleisesitys aiheesta. Alaotsikkonsa mukaan teos kattaa koko Amerikan mantereeseen. Maanosan eri alueet

tulevat kyllä esille pitkin teosta, mutta esimerkkien ja yksityiskohtaisemman tiedon painopiste on kuitenkin voittopuolisesti Brasiliassa (ja samalla sen ”vastinparissa” Afrikassa eli Portugalin hallitsemilla Kongon ja Angolan alueilla). Brasilian osuus Atlantin ylittäneistä orjista oli toki suuri (n. 45 prosenttia), joten painotus ei ole vailla perusteita.

Kirjoittaja mainitsee, ettei teos ole tulkinta orjuuden taloushistoriasta, vaan näkökulma on sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen (s. 12). Näkökulma on hyvä valinta, sillä se pitää fokuksen tiukemmin itse orjissa. En kaivannutkaan teokseen sitä laajaa ja pääosin makrotaloudellista keskustelua, missä määrin orjuus rahoitti eurooppalaisen kapitalismin nousua. Olisi silti ollut kiinnostavaa lukea vaikka kokonainen luku talous-, sosiaali- ja kulttuurihistorian yhteiselle alueelle sijoittuvasta plantaasikompleksista. Sokeri-, puuvilla-, riisi- ja kahviplantaasit olivat orjien työllistämisen suurin sektori ja samalla oma maailmansa ja monille orjille koko maailma, muistot Afrikasta pois lukien. Elämä plantaaseilla tulee esiin satunnaisesti siellä täällä, kuten orjien työn kuvauksessa (s. 100–107), mutta erillinen plantaasikompleksin esittely olisi antanut lisäperspektiiviä esimerkiksi toistuvasti korostettuun isäntien julmuuteen orjiaan kohtaan.

Näkökulmaansa liittyen kirjoittaja esittää teoksen myös ”pääväitteen”, että ”orjien kulttuurinen ja sosiaalinen selviytyminen perustui yhteisöjen luomiseen ja ylläpitämiseen” (s. 16). Tämä on kuitenkin truismi, sillä sekä ’kulttuurinen’ että ’sosiaalinen’ edellyttävät jo lähtökohtaisesti yhteisön olemassaoloa. Tällaista tuskin tarvitsee erikseen väittää, eikä tämänkaltainen yleisesitys välttämättä edes kaipaakaan mitään väitteitä. Sinänsä orjien keinot yhteisöjensä luomisessa ja ylläpitämisessä sekä yhteisöllisyyden tärkeys käyvät teoksessa kyllä hyvin ilmi.

Kirjoittaja tuo esille (s. 22) orjuustutkimuksessa keskeisen jaottelun orjayhteiskuntien (*slave societies*) ja yhteiskuntien, joissa oli orjia (*societies with slaves*), välillä. Edellisissä koko yhteiskunnan toimintalogiikka oli sidoksissa orjuuteen, johon kytkettyivät tavalla tai toisella nekin, jotka eivät olleet orjanomistajia. Tyylipuhtaimpia orjayhteiskuntia olivat eittämättä orjatyövoimalla toimineet Karibian sokerisaaret, missä orjat muodostivat ennen pitkää väestön enemmistön. Jälkimmäisissä yhteiskuntatyypeissä taas orjuus ei ollut kaikkea lävistävä instituutio, vaan lähinnä segmentti, jonka olemassaolo ei ollut yhteiskunnan (taloudellisen) toiminnan välttämätön edellytys.

Kun erottelu on esitelty, kirjoittaja niputtaa kaikki Amerikan siirtomaat orjayhteiskunniksi. Tähän ei mielestäni ole perusteita. Espanjan Amerikassa, joka ulottui Kalliovuorilta ja Floridasta Chileen ja Argentiinaan, orjayhteiskuntina voi pitää vain joitakin ”taskuja” (esim. Vera Cruzin seutu Meksikossa sekä osin Kolumbia ja Vene-

zuela). Eivätkä nekaan välttämättä olleet orjayhteiskuntia koko sitä yli kolmensadan vuoden aikaa, jonka atlanttinen orjuus kesti. Espanjan Amerikan merkittävintä ja määritelmän varmasti täyttävä orjayhteiskunta oli Kuuba, mutta sellaiseksi se kehittyi vasta 1800-luvulla. Ranskan Pohjois-Amerikassakin orjia oli mainittavasti vain Mississippin suistoalueella 1700-luvulla, vaikka Ranskan Louisiana oli melkoisen kokoinen.

Jos kaikki Amerikan alueet tulkitaan orjayhteiskunniksi, on tietenkin helpompi edetä yleisesityksen tarpeita vastaavalla tavalla, kun esimerkkejä ei tarvitse aina erikseen kontekstualisoida. Tästä tosin syntyy lukijalle helposti käsitys, että orjuus ja orjuuden kokemukset ja vaikutukset olisivat olleet kaikkialla samanlaiset, mitä ne eivät suinkaan olleet, minkä kirjoittajakin toki tietää tuodessaan paikoitellen esiin eroja eri maiden siirtokuntien välillä.

Kerronta etenee juoheasti, mutta lievältä toiston vaikutelmalta ei aina voi välttyä. Kun johdannossa jo erikseen kerrotaan, mitä missäkin luvussa käsitellään, ei liene tarpeen kertoa vielä kunkin luvun alussa, mitä luvussa on odotettavissa. Toiston vaikutelmaa lisää sekin, että lukujen lopussa on vielä lyhyet tiivistelmät luvun sisällöstä – en ole vakuuttunut, että tällainen oppikirja- tai *reader*-tyyppinen ratkaisu on tässä lainkaan tarpeen, sillä luvut eivät ole mahdottoman pitkiä tai ”vaikeita”. Ilmaisutkin pakkaavat joskus toistumaan: orjalaivat olivat ”käsittämättömän kurjuuden työssijoja” sekä sivulla 69 että 79 ja taisivat olla pariin kertaan myös ”kelluvia helvettejä”.

Teoksen jäsentely on toimiva juurikin sosiaali- ja kulttuurihistoriallisen näkökulman kannalta. Paikoin tosin ilmenee epäjohdonmukaisuutta. Alaluvussa ”Mihin ja milloin?” (s. 95) lukija odottaa saavansa katsauksen orjakaupan alueelliseen ja ajalliseen jakautumiseen, mutta pääosa luvusta käsittelee niin sanotun kolmiokaupan kritiikkiä. Luvussa on kyllä taulukko, mutta sitä ei tekstissä avata muuten kuin kaikkein pienimmän toimijan, Tanskan, osalta. Minne espanjalaisen Amerikan vastaanottamat orjat sijoituivat? Mitä saaria ja mantereisia alueita kuului brittiläiseen ja ranskalaiseen Karibiaan ja ”alankomaalaiseen Amerikkaan”? Alueiden hallintaa koskevia tietoja ripsahtele pitkin tekstiä, mutta jos mantereen historiaa ei tunne entuudestaan, kokonaiskuva voi jäädä hämäräksi.

Etu- ja takasisäkansien kartoista on sanottava pari moitteen sanaa. Periaate, että vain tekstissä mainitut paikannimet näkyvät kartoissa, johtaa hassunkurisuu-teen: etusisäkannessa esimerkiksi laajan espanjalaisen Amerikan kaupungeista mainitaan vain Mexico City (ja miksi näin – miksei México?), Cartagena, Potosí ja pikkuruinen Mompox. Periaate ei kuitenkaan ole johdonmukainen, sillä tekstissä mainittuja paikkoja myös puuttuu (Demerara, Nova Scotia, Vera Cruz, ym.). Vain Brasilian ja Afrikan osalta kartta on riittävän informatiivinen.

Takasisäkannen mittakaavaltaan tarkempi kartta Karibian piiristä taas on täysin hyödytön, sillä se jättää puolet Pienten Antillien saarista nimeämättä, vaikka tilaa olisi, ja kertoo vain ne, jotka jo näkyvät etusisäkannessa. On myös harhaanjohtavaa, että Hispaniolan saaren yllä on ainoastaan teksti ”Saint-Domingue/Haiti”, ja kuitenkin saaren ainut mainittu kaupunki on Espanjalle kuuluneen puoliskon Santo Domingo. Myös kartassa olisi voinut palvella siirtomaahistoriaan perehtymätöntä lukijaa mainitsemalla saaren tai alueen isäntämaan.

Pikkuhuomautus vielä: kun puhutaan ”Sudanin savanneilla” toimivista griot-muusikoista (s. 116), lukija yhdistää sen tietenkin nyky-Sudaniin, vaikka griotit ovat länsiafrikkalaisia kertojia, muusikoita ja tietäjiä. Harva lukija on selvillä siitä, että leveä Saharan eteläpuolinen vyöhyke on Afrikan kulttuurihistoriassa tavattu jakaa läntiseen, keskiseen ja itäiseen Sudaniin, millä ei ole mitään tekemistä myöhempien valtioiden kanssa. Tällaiset seikat olisi syytä avata.

Kokonaisuudessaan teos osoittaa kirjoittajansa vankkaa asiantuntemusta. Orjuutta koskeva kirjallisuus on maailmalla valtaisa kenttä ja aina voi löytää teoksia, joiden puuttumisesta lähdeluettelosta voisi huomauttaa, mutta se on turhaa. Teoksen lähdeluettelo on laaja ja palvelee varmasti hyvin valittua sosiaali- ja kulttuurihistoriallista näkökulmaa alan klassikoita unohtamatta. Eriytyiskritiikin ansaitsee aikakauden alkuperäislähteiden käyttö: orjien omat tarinat ja muiden aikalaisten kuvaukset sekä portugalilaisen inkvisitiolaitoksen oikeuspyytäkirjat tuovat ihmiset ja tapahtumat lähemmäs lukijaa.

Ansiokasta on myös, että tarkastelussa on Afrikka vahvasti mukana. Näin hahmottuu paitsi kotoperäinen afrikkalainen orjuus myös koko se (valta)suhteiden, hyödykevirtojen ja kulttuurivaihdon kompleksit, jonka orjakauppa ja orjuus loivat molemmin puolin Atlantia. Kiinteimmillään tämä kompleksit ilmeni Brasilian ja Kongon-Angolan välillä, missä suhteellisen lyhyt etäisyys helpotti edestakaista liikennettä. Ei ollut niin, että satunnaiset eurooppalaiset kävivät Afrikan rannikolla lastaamassa laivoihinsa satunnaisilta afrikkalaisilta ostamia satunnaisia orjia, vaan kyse oli monitasoisesta toimijoiden verkostosta, johon olivat kytkeytyneet niin orjakauppiat, afrikkalaiset hallitsijat, päälliköt ja muut välittäjät kuin siirtomaavaltiojen hallitsijat ja virkamiehet, jopa kirkonmiehet. Itse asiassa teoksen alaotsikoksi olisi tämän vuoksi voinut hyvin sopia ”Orjuuden atlanttilainen historia”.

Hyvän teoksen ominaispiirre on se, että se herättää lukijassa lisäpohdintoja. Jäin miettimään kreolisaation vaikutusta orjuuden jatkumiseen: tuliko orjuudesta hyväksyttävämpää ja abolitionismista vaikeampaa, kun niin sanotuista vapaista värillisistä (kirjan terminologiaa käyttäen ’ruskeista’) tuli monin paikoin itsekin orjan-

omistajia ja tavallaan alempaa keskiluokkaa valkoisen väestön ja orjien väliin?

Pekka Valtonen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto

Arkea ja magiaa ruukkiyhteisössä

Marika Hyttinen:

Ajan multaamat muistot. Historiallisen arkeologian tutkimus Oulun Pikisaaren pikiruukista, ruukkiyhteisöstä ja maailmankuvasta 1640-luvulta 1890-luvulle. Studia Archaeologica Septentrionalia 7, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2021. 242 s. ISBN 978-952-9888-67-2.

Yksi varhaismodernin ajan yhteiskunnan teollistumisen ilmenemismuotoja olivat ruukit, joissa jalostettiin metalleja ja muita raaka-aineita tehdasmaisissa puitteissa. Tuotantoyksiköiden ohella ruukit olivat yhteisöjä, joissa ruukkien työntekijät asuivat perheineen. Suomessa ruukkiyhteisöjä ovat tarkastelleet muiden muassa Olli Sirén (1971), Kimmo Rentola (1992) Kustaa H. J. Viikuna (1996), Georg Haggrén (2001), Juuso Marttila (2014) ja Veli Pekka Toropainen (2016). Nyt joukkoon on liittynyt Marika Hyttinen väitöskirjallaan Oulun Pikisaareen toimineesta pikiruukista.

Väitöskirja seuraa pikiruukin ja sen synnyttämän yhteisön historiaa varsin pitkän eli noin 250 vuoden mittaisen ajanjakson verran. Tarkastelussa on neljä pääteemaa: pikiruukki tuotantolaitoksena, ruukkilaisen maailmankuva, Pikisaaren identiteetti ja pikiruukin synnyttämät muistot sekä ruukki yhteisönä. Pääteemat lukuisine alakysymyksineen liittyvät ja limittyvät toisiinsa, jopa niin paljon, että selkeämmän kokonaiskuvan saa silmäilemällä teoksen sisällysluetteloa.

Jokainen pääluke päättyy tuloksia summaavaan yhteenvedon, mikä on hyvin lukijaystävällistä, sillä teokseen on mahduttu paljon asiaa. Hyttisen tarkasteluote on kiitettävän monitieteinen. Arkeologian ja historian tutkimuksen metodien ja kysymyksenasettelujen lisäksi hän hyödyntää etnologisen ja folkloristisen tutkimuksen tulintoja. Näin historian tutkijan näkökulmasta teos valottaa ennen muuta varhaismodernin ajan yhteisöhistoriaa ja arjen historiaa, mutta se sisältää myös talous-, sosiaali-, sukupuoli- ja mentaliteettihistoriallisesti kiinnostavia tuloksia. Teoksen lähdepohja on hyvin laaja käsittäen muun muassa arkeologisia inventointeja, karttoja, oikeus- ja väestöhistoriallisia asiakirjoja sekä sanomalehtikuvauksia. Myös kirjallisuusluettelo on pitkä ja monipuolinen kuvastaen valittua monitieteistä näkökulmaa.